

ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Приблуда Л. М.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри гуманітарних дисциплін

Національний університет харчових технологій

вул. Володимирська, 68, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-3858-7324

Smoloskyp-5@ukr.net

Ключові слова: *номінація, вторинна номінація, метафора, метонімія, синекдоха, перифраза.*

У науковій праці схарактеризовано метафору, метонімію, синекдоху та перифразу як засоби вторинної номінації.

Останні десятиріччя характеризуються підвищеним інтересом лінгвістів до номінативного напрямку в сучасному мовознавстві. Відзначено, що мовна номінація є явищем складним і надзвичайно багатоплановим. Це складний феномен, за якого відбувається вербалізація розумового процесу, який спрямований на позначення навколишньої об'єктивної дійсності через виявлення характерних ознак реалій дійсності, що оточує мовців.

Зауважено, що мовні процеси, які впливають на поповнення номінативних ресурсів, пов'язані переважно з переосмисленням значень уже наявних у мові назв, з появою в них нових значень, формування яких відбувається завдяки вторинній номінації. Зазначено, що метафора постає в мові тоді, коли реалія породжує якісь асоціації суб'єкта пізнання. Процес виникнення нового знання супроводжується проведенням аналогій між об'єктами на концептуальному рівні, оскільки це закладено у природі мисленнєвих операцій людини. Відзначено, що метафора як засіб вторинної номінації є значною частиною повсякденного життя мовців, їхнього мисленнєвого процесу. Вона виникає в результаті співвіднесеності об'єкта реальної дійсності та суб'єкта пізнання. Метонімія є семантичним процесом, у якому з'являється мовне оформлення різноманітних відношень суміжності, що їх установлює свідомість людини між концептуальними категоріями предметності, кількості, належності тощо. Завдяки прагматичному потенціалу та різноманітності видів метонімія постає продуктивним засобом вторинної номінації.

Перифраза є яскравим засобом вторинної номінації, що увиразнює зображувану дійсність, надає їй особливого колориту. Вона функціонує як вільно, спонтанно народжуване алегоричне вираження думки. Вторинна номінація – це комплексне лінгвістичне явище, що слугує засобом концептуалізації дійсності шляхом використанням уже наявного мовного матеріалу в новому амплуа. Природа вторинної номінації характеризує її не лише як результат суспільного досвіду людини, але і як витвір мовного досвіду. Асоціативне переосмислення мовної дійсності, властиве акту творення вторинної номінації, наділяє його продуктом потенціалом прагматизму, що є важливим для реалізації комунікативного впливу.

MEANS OF CREATING A SECONDARY NOMINATION: LINGUISTIC ASPECT

Prybluda L. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Humanities
National University of Food Technologies
Volodymyrska str., 68, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3858-7324
Smoloskyp-5@ukr.net*

Key words: *nomination, secondary nomination, metaphor, metonymy, synecdoche, paraphrase.*

The scientific work characterizes metaphor, metonymy, synecdoche and periphrasis as means of secondary nomination.

The last decades are characterized by the increased interest of linguists in the nominative direction in modern linguistics. It was noted that language nomination is a complex and extremely multifaceted phenomenon. This is a complex phenomenon in which the mental process is verbalized, which is aimed at marking the surrounding objective reality through the identification of certain characteristic features of the reality surrounding the speakers.

It is noted that language processes that affect the replenishment of nominative resources are mainly related to the reinterpretation of the meanings of names already present in the language and the appearance of new meanings in them, the formation of which occurs due to secondary nomination. It is noted that a metaphor appears in language when a certain reality gives rise to some associations of the subject of knowledge. The process of the emergence of new knowledge is accompanied by analogies between objects at the conceptual level, since this is inherent in the very nature of human thought operations. It is noted that metaphor as a means of secondary nomination is a significant part of the everyday life of speakers, their thinking process. It arises as a result of the correlation between the object of real reality and the subject of knowledge. Metonymy is a semantic process in which the linguistic design of various relations of contiguity, which are established by human consciousness between the conceptual categories of objectivity, quantity, belonging, etc., appears. Due to the pragmatic potential and diversity of species, metonymy appears as a productive means of secondary nomination.

Periphrasis is a bright means of secondary nomination, which emphasizes the depicted reality, gives it a special flavor. It functions as a free, spontaneously born allegorical expression of thought. Secondary nomination is a complex linguistic phenomenon that serves as a means of conceptualizing reality by using already existing language material in a new role. The nature of secondary nomination characterizes it not only as a result of human social experience, but also as a product of language experience. The associative reinterpretation of linguistic reality, characteristic of the act of creating a secondary nomination, endows its product with the potential of pragmatism, which is important for the realization of communicative influence.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві останні десятиріччя ознаменовані підвищеним інтересом лінгвістів до «номінативного напрямку». Номінація – явище складне та надзвичайно багатогранне, адже це складний феномен, за якого відбувається вербалізація розумового процесу, спрямованого на позначення навколишньої дійсності через виявлення характерних ознак зображуваних реалій. Особливу увагу лінгвістів привертає вторинна номінація, яка надзвичайно

яскраво знаходить своє відображення в сучасному художньому дискурсі, адже репрезентує авторську специфіку використання мовних засобів із наявністю яскравої експресивної семантики зі спеціальною метою. Підґрунтям вторинної номінації загальнономовних значень у мовотворчості сучасних українських письменників є метафора, метонімія, синекдоха і перифраза. Активне поповнення сучасного українського художнього дискурсу новими творами, їхнє тематичне роз-

маїття, змішування жанрів, експериментування зі стилями й інші прийоми вияву авторської особистості приводять до урізноманітнення типів вторинних найменувань, що потребують повного, усеохопного аналізу.

Мета і завдання статті. Мета наукової праці полягає у витлумаченні особливостей метафори, метонімії, синекдохи та перифрази як засобів вторинної номінації. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: обґрунтувати концептуальні засади визначення поняття вторинної номінації, окреслити корпус основних способів творення вторинних найменувань.

Предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є вторинна номінація як лінгвістичне явище. Предмет дослідження – лінгвістична специфіка метафори, метонімії, синекдохи та перифрази як засобів реалізації вторинної номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мисленнева та мовленнева діяльність дає змогу людині пізнавати світ, акумулювати одержані знання й обмінюватися ними в суспільстві завдяки мовній фіксації цих знань [1, с. 30]. А. Зінченко зауважує, що схильність людини до ефективізації номінаційних процесів знайшла відбиття у практиці використання вже наявної назви на позначення нового об'єкта з удаванням до мінімальних модифікацій словесного коду [1, с. 31].

Г. Барна наголошує на тому, що провідне місце в системі номінативних засобів мови посідає непряма (вторинна) номінація як спосіб називання, що для найменування інших понять використовує наявні лексичні одиниці. У результаті вторинної номінації на основі асоціацій, аналогій і конотацій утворюються мовні одиниці з нашаруванням додаткових значень. Вивчення непрямих номінацій, актуалізованих безпосередньо в актах комунікації, викликає науковий інтерес [2, с. 10].

У вітчизняних мовознавчих дослідженнях поширене таке тлумачення поняття вторинної номінації: надання об'єктові ще однієї назви з іншою вмотивованістю та спеціальною метою (метонімічна, метафорична номінація, перифрази тощо) або трансформація попередньої назви об'єкта [3, с. 386].

Теорія номінації ставить перед собою важливе завдання, суть якого полягає у вивченні співвідношення світу, що нас оточує, мислення та мови, дослідження не лише різноманітних засобів номінації, а передусім процесу перетворення фактів позамовної дійсності на набуток системи та структури мови [4, с. 21].

Вторинна номінація – комплексне лінгвістичне явище, що слугує засобом концептуалізації дійсності шляхом використання вже наявного мовного матеріалу в новому амплуа. Природа вторинної номінації характеризує її не лише як результат

суспільного досвіду людини, але і як витвір мовного досвіду. Асоціативне переосмислення мовної дійсності, властиве акту творення вторинної номінації, наділяє його продукт потенціалом прагматизму, що є важливим для реалізації комунікативного впливу [1, с. 34].

Метафора – яскравий засіб творення вторинної номінації. Термін «метафора» належить до найдавніших понять філологічних і літературних студій, а метафоричне перенесення вважається способом людського мислення, омовлення набутого досвіду, зрештою, продуктивним типом семантичної деривації [1, с. 35].

На думку Аристотеля, метафора – це перенесення слова зі зміною значення або з роду на вид, або з виду на вид, або за аналогією. Давньогрецький учений був переконаний, що сутність метафори полягає в переосмисленні значення слова на основі схожості [5]. У мовознавчих студіях учення Аристотеля вважають класичним. Воно слугувало початком для різних спроб пояснити метафору як засіб вторинної номінації.

О. Тараненко зазначає, що метафора – це «семантичний процес, під час якого форму мовної одиниці або оформлення мовної категорії переносять з одного референта на інший на підставі подібності під час відображення її у свідомості того, хто говорить» [6, с. 76]. На переконання дослідника, в основі метафори лежить приховане порівняння, причому виникнення асоціацій може бути як на основі реальної схожості референтів, так і вмотивованої мовцем, з певною метою у значенні [1, с. 36], пор.: – *Йди, сороко, – сказав. Або ж рота на замок. І ключик сховай* [7, с. 59] – зоометафора *сорока* вживається на позначення жінки-пліткарки. Або: *З точки зору користі для суспільства, готи, як на мій погляд, абсолютні трутні* [8, с. 77] – ідеться про осіб, які не роблять нічого корисного для суспільства, дармоїдів. Метафори *сорока, трутні* репрезентують приховане порівняння на основі схожості референтів.

В. Вовк дає визначення метафорі як засобу вторинної номінації з погляду ономасіології, що передбачає появу значення на підставі зіставлення двох предметів за загальною ознакою [9, с. 50].

Метафора постає значною частиною повсякденного життя людини, мисленневого процесу, виникає в результаті співвіднесеності об'єкта реальної дійсності та суб'єкта пізнання. Численні наукові розвідки вказують на те, що метафора утворюється внаслідок асоціацій між двома об'єктами на концептуальному рівні, які також підпорядковуються певним закономірностям – типу вмотивованості, направленості й ієрархічності ознак [1, с. 39].

У контексті вивчення засобів вторинної номінації, заснованих на переусвідомленні вихідного

значення лексеми, особливий інтерес становить метонімія, яку протягом тривалого часу розглядали як різновид метафори. Так, Аристотель метонімію вважав різновидом метафоричного перенесення, не надавав їй особливої значущості в експресивізації мовлення [10, с. 103].

Поряд з аристотелівською теорією субституції набув розвитку й компаративістський підхід. Над його розробленням працювали Квінтіліан, Цицерон і Феофаст, які тлумачили метонімію як відмінне від метафори явище, зосереджували увагу на особливостях процесу зіставлення предметів за суміжністю споріднених предметів чи назв [11, с. 237].

Більшість науковців схиляється до думки, що метонімія має розглядатися з погляду загального процесу мовлення, а їхні напрацювання в цьому руслі зрештою оформилися в окремий семантико-синтаксичний підхід [1, с. 43]. А. Зінченко підкреслює: «Метонімія тривалий час розглядалася як суто мовне явище, стилістичний інструмент, риторичний прийом. З поширенням ідей когнітивної лінгвістики метонімія отримала суттєву переоцінку її ролі не лише в мові, але й пізнанні, мисленні, комунікації та культурі» [1, с. 44]. Г. Нанберг розглядав метонімію радше як випадок «абстрагованого згадування» об'єкта, аніж «перенесення назви за суміжністю», тобто це ситуація, коли мовець говорить про предмет А та побіжно апелює до предмета Б [12, с. 160], напр.: *Песець на комірі бордового демісезонного пальта «джерсі» намок і зі стриженого став лисим* [13, с. 123]. У прикладі реалізується метонімічне перенесення *тварина* → *хутро тварини* → *виріб із цього хутра*.

А. Зінченко підкреслює, що метонімічне перенесення – це семантичний процес, під час якого вербалізуються відношення суміжності між реферованими об'єктами. Завдяки прагматичному потенціалу та різноманітності видів метонімія постає продуктивним засобом вторинної номінації [1, с. 47].

Розрізняємо поняття метонімії та синекдохи, яка теж є одним зі способів формування вторинного номінативного змісту. Варто зауважити, що питання співвідношення метонімії та синекдохи вирішується неоднозначно. Багато дослідників розглядають синекдоху як різновид метонімії на тій підставі, що синекдоха дуже близька до метонімії, точної межі між ними немає [4, с. 37]. Проте частина мовознавців розмежовують метонімію та синекдоху. Так, наприклад, Ш. Баллі [14] розрізняє синекдоху і метонімію. На думку У. Еко, метонімію потрібно трактувати як вихідний троп, який ґрунтується на ланцюжку асоціативних суміжностей [15, с. 123]. Водночас представники Льєзької групи на чолі із Ж. Дюбуа доводять, що є проміжні форми тропів, які взаємодіють одна

з одною. Основною фігурою пропонують вважати синекдоху [16, с. 188–192].

Перифраза привертала до себе увагу ще в добу античності, стала об'єктом вивчення в античних теоріях стилю. У промовах ораторів античності перифраза виконувала функцію уникнення прямого називання небажаних явищ, що надавало думкам, які висловлював ритор, більшої привабливості та переконливості [4, с. 40].

У потрактуванні перифрази в сучасних мовознавчих студіях виокремлюють два основні підходи: ономазіологічний і стилістичний. Їх виокремлення є умовним, адже вони є невіддільними аспектами функціонування перифрази, як і будь-якої іншої одиниці мови [4, с. 40].

Прибічники першого, ономазіологічного підходу кваліфікують перифразу як одиницю мови. Витлумачення перифрази як описового найменування лягло в основу подальших спроб дати їй дефініцію. Натепер інтерпретація сутності перифрази значно ширша, витлумачення терміна «перифраза» різне [17, с. 218]. На думку О. Галича, перифраза – це заміна прямого найменування предмета непрямим його означенням, даним у формі описового словесного звороту, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки [17, с. 218], пор.: – *Горе, горе вам, невісти Христові! Гасиди йдуть рогаті – будуть вас твалтувати! Тікайте!* [18, с. 81] – ідеться про черниць. *Дехто з учораших подруг вже намастив ліжжі до Варшави, Лісабона чи навіть Нью-Йорка, але їй пасувало місто Кия* [19, с. 54] – ідеться про Київ.

Стилістичний підхід репрезентує витлумачення перифрази як стилістичного засобу. Ю. Макарець підкреслює, що неоднозначність у витлумаченні видової належності перифрази могла б бути усунена за умови розв'язання питання про її входження до лексико-семантичної чи синтаксичної сфери мови, оскільки, на думку мовознавця, саме в цьому полягає основна відмінність між тропами та стилістичними фігурами [20, с. 13].

Висновки і перспективи подальших розробок. Вторинна номінація – складне явище, що репрезентує використання наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування. Вона є узагальненням мовного досвіду. Так, метафора постає в мові тоді, коли певна реальність породжує якісь асоціації суб'єкта пізнання. Метонімія – семантичний процес, у якому з'являється мовне оформлення різноманітних відношень суміжності. Перифраза є вторинною описовою номінацією, скомбінованою мовцем для повторного називання денотата, який уже має первинну назву, та містить оцінний компонент. Природа вторинної номінації характеризує її не лише як результат суспільного досвіду людини, але і як витвір мовного досвіду. Дослідження особли-

востей функціонування проаналізованих засобів вторинної номінації відкриває перспективи для їх студіювання на матеріалі різножанрових творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зінченко А. Вторинні номінації невизначеної кількості в англomовному публіцистичному дискурсі: лінгвокогнітивний та прагматистичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 214 с.
2. Барна Г. Семантичні особливості номінації політичного опонента як засобу його дискредитації. *Філологічні студії*. 2011. Вип. 6. Ч. 2. С. 10–14.
3. Тараненко О. Номінація. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 385–387.
4. Приблуда Л. Структура та стилістичні функції вторинних номінацій в українській художній прозі початку XXI століття : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2018. 218 с.
5. Словник української мови : Академічний тлумачний словник (1970–1980) : в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/s/kilkist> (дата звернення: 22.12.2022).
6. Тараненко А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : монография / АН УССР, Институт языковедения им. А. А. Потебни. Киев : Наукова думка, 1989. 256 с.
7. Лис В. Століття Якова : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. 240 с.
8. Жупанський О. Побутовий сатанізм : оповідання. Київ : Видавництво Жупанського, 2010. 236 с.
9. Вовк В. Языковая метафора в художественной речи: природа вторичной номинации. Киев : Наук. думка, 1986. 140 с.
10. Аристотель. Риторика. Поэтика / пер. с древнегреч. О. Цыбенко, В. Аппельрота. Москва : Лабиринт, 2000. 224 с.
11. Античные теории языка и стиля : антология текстов. Санкт-Петербург : Алетейя : Кренов, 1996. 362 с.
12. Nunberg G. The Non-Uniqueness of Semantic Solutions: Polysemy. *Linguistics and Philosophy*. 1979. Vol. 3. Issue 2. P. 143–184.
13. Малярчук Т. Звіролов : оповідання. Харків : Фоліо, 2009. 281 с.
14. Балли Ш. Французская стилистика. Москва : Изд-во иностр. лит., 1961. 394 с.
15. Eco U. The Theory of Semiotics. Bloomington : Indiana University Press, 1979. 354 p.
16. Общая риторика / Ж. Дюбуа и др.; общ. ред. и вступ. ст. А. Авеличева. Москва : Прогресс, 1986. 392 с.
17. Теорія літератури : підручник / О. Галич та ін.; за наук. ред. О. Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
18. Шкляр В. Залишинець. Чорний ворон : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. 384 с.
19. Брати Капранови. Кобзар 2000 + Нові розділи + Найновіші розділи. Soft : роман. Київ : Гамазин, 2010. 401 с.
20. Макарець Ю. С. Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі : монографія. Київ : В-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 205 с.

REFERENCES

1. Zinchenko, A. V. (2021). Vtorynni nominatsii nevyznachenoj kilkosti v anhlovomovnomu publitsystychnomu dyskursi: lnhvokohnytyvnyi ta prahmastylystychnyi aspekty [Secondary nominations of indefinite number in English-language journalistic discourse: linguistic-cognitive and pragmatic aspects] : dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Zaporizhzhia, 214 p. [in Ukrainian].
2. Barna, H. S. (2011). Semantychni osoblyvosti nominatsii politychnoho opONENTA yak zasobu yoho dyskredytatsii [Semantic features of the nomination of a political opponent as a means of discrediting him]. *Filolohichni studii*. Vyp. 6. Ch. 2. Pp. 10–14 [in Ukrainian].
3. Taranenko, O. O. (2007). Nominatsiia [Nomination]. *Ukrainska mova : entsyklopediia / redkol.: V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko ta in.* Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. Pp. 385–387 [in Ukrainian].
4. Prybluda, L. M. (2018). Struktura ta stylystychni funktsii vtorynykh nominatsii v ukrainskii khudozhnii prozi pochatku XXI stolittia [The structure and stylistic functions of secondary nominations in Ukrainian fiction at the beginning of the XXI century] : dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 218 p. [in Ukrainian].
5. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] (1970) / red. koleh.: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. T. 1: A–V / red. P. Y. Horetskyi, A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk, N. I. Shvydka. Kyiv : Naukova dumka, 799 p. [in Ukrainian].
6. Taranenko, A. A. (1989). Yazukovaia semantyka v ee dynamycheskykh aspektakh : monohrafyia [Linguistic semantics in its dynamic aspects : monograph] / AN USSR, Ynstytut yazukovedeniya im. A. A. Potebny. Kyev : Naukova dumka, 256 p. [in Ukrainian].
7. Lys, V. (2010). Stolittia Yakova : roman [The century of Jacob : a novel]. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvillia”, 240 p.

8. Zhupanskyi, O. (2010). Pobutovyi satanizm : opovidannia [Household Satanism : stories]. Kyiv : Vydavnytstvo Zhupanskoho, 236 p.
9. Vovk, V. N. (1986). Yazukovaia metafora v khudozhestvennoi rechy: pryroda vtorychnoi nomynatsyy [Linguistic metaphor in artistic speech: the nature of secondary nomination]. Kyev : Nauk. dumka, 140 p. [in Ukrainian].
10. Arystotel (2000). Rytoryka. Poetyka [Rhetoric. Poetics] / per. S drevnehrech. O. Tsubenko, V. Appelrota. Moskva : Labyrynt, 224 p. [in Russian].
11. Antychnue teoryy yazuka y styliia : antolohyia tekstov [Ancient theories of language and style: an anthology of texts] (1996). Sankt-Peterburh : Aleteiia : Krenov, 362 p. [in Russian].
12. Nunberg, G. (1979). The Non-Uniqueness of Semantic Solutions: Polysemy. *Linguistics and Philosophy*. Vol. 3, Issue 2, Pp. 143–184.
13. Maliarchuk, T. (2009). Zvirolov : opovidannia [Zviroslov : stories]. Kharkiv : Folio, 281 p.
14. Bally, Sh. (1961). Frantsuzskaia stylystyka [French style]. Moskva : Yzd-vo ynostr. lyt, 394 p. [in Russian].
15. Eco, U. (1979). The Theory of Semiotics. Bloomington : Indiana University Press, 354 p.
16. Obshchaia rytoryka [General rhetoric] (1986) / Zh. Diubua, F. Edelyn, Zh.-M. Klynkenberh y dr. / obshch. red. y vstup. st. A. K. Avelycheva. Moskva : Prohress, 392 p. [in Russian].
17. Halych, O. A., Nazarets, V. M., Vasyliiev, Ye. M. (2001). Teoriia literatury : pidruchnyk [Literary theory: a textbook] / za nauk. red. Oleksandra Halycha. Kyiv : Lybid, 488 p. [in Ukrainian].
18. Shkliar, V. (2013). Zalyshynets. Chornyi voron : roman [Remnant Black Raven : a novel]. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvillia”, 384 p.
19. Braty Kapranovy (2010). Kobzar 2000 + Novi rozdily + Nainovishi rozdily. Soft : roman [Kobzar 2000 + New chapters + Latest chapters. Soft : a novel] Kyiv : Hamazyn, 401 p.
20. Makarets, Yu. S. (2013). Peryfrazovi nominatsii v ukrainskomu publitsystychnomu dyskursi : monohrafiia [Periphrastic nominations in Ukrainian journalistic discourse : monograph]. Kyiv : V-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 205 p. [in Ukrainian].